1

1075CH01

अपठितावबोधनम्

अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा यथानिर्देशं प्रश्नान् उत्तरत—

1. धात्रीफलं सर्वेषु ऋतुषु लाभदायकं भवति। धात्रीफलम् 'आमलकम्' इत्यपि कथ्यते। शरीरस्य स्वास्थ्यरक्षणाय फलस्यास्य प्रयोग: अवश्यमेव कर्त्तव्य:। इदं फलं नेत्रयो: ज्योतिर्वर्धनाय, केशानां सौन्दर्यवृद्ध्ये, त्वच: कान्तिवर्धनाय च बहूपयोगि भवति। सामान्यतया अस्य प्रयोग: अवलेहरूपेण, उपदंशरूपेण च भवति। इदं रक्तकोशिकानिर्माणे अपि सहायकं भवति। अस्य सेवनेन शरीरे रक्ताल्पता न भवति। ग्रीष्मर्तौ फलमिदं शरीरस्य तापम् अपनयति। अस्य नियमितसेवनेन स्मरणशक्तिरपि वर्धते। प्राचीनकाले कार्तिकमासस्य नवम्यां तिथौ धात्रीवृक्षस्य अध: सहभोजस्य अपि परम्परा आसीत्। केषुचित् स्थलेषु अधुना अपि एषा परम्परा परिपाल्यते। वृक्षस्य अध: भोजनं पच्यते चेत् भोजनं सुस्वादु स्वास्थ्यवर्धकं च भवतीति अस्माकं पूर्वजानां चिन्तनमासीत्। एतदतिरिच्य सहभोजनेन प्रेम्ण: भावोऽपि जागर्ति वर्धते च इत्यपि जना: आमनन्ति। सर्वतोऽधिकं परम्परेयं धात्रीफलस्य महिमानं प्रकटीकरोति।

अभ्यास:

(i) एकपदेन उत्तरत—

(क) धात्रीफलं कदा लाभदायकं भवति? ....

(ख) धात्रीफलस्य अपरं नाम किम्? ....

(ग) धात्रीफलं कस्मिन् सहायकं भवति? ....

(घ) सहभोजनेन कीदृश: भाव: जागर्ति? ....

(ii) पूर्णवाक्येन उत्तरत—

(क) धात्रीफलं कथं बहूपयोगि अस्ति?

....

(ख) प्राचीनकाले कीदृशी परम्परा आसीत्?

....

© NCERT not to be republished

(iii) यथानिर्देशं प्रश्नान् उत्तरत —

(क) 'सर्वेषु ऋतुषु' इत्यनयो: पदयो: किं विशेषणपदम्?

....

(ख) 'क्षीयते' इति क्रियापदस्य विलोमपदं पाठात् चित्वा लिखत।

....

(ग) 'स्नेहस्य' इति पदस्य कृते गद्यांशे किं पदं प्रयुक्तम्?

....

(घ) 'अस्य सेवनेन शरीरे रक्ताल्पता न भवति' इत्यस्मिन् वाक्ये 'अस्य'' इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्?

....

(iv) अनुच्छेदस्यास्य कृते समुचितं शीर्षकं लिखत।

....

2. महान् स्वतन्त्रतासेनानी: स्वतन्त्रभारतस्य प्रथम: उपप्रधानमन्त्री गृहमन्त्री च लौहपुरुष: सरदार-वल्लभभाईपटेलमहोदय: 1875 तमे वर्षे अक्तूबरमासस्य एकत्रिंशत-दिनाङ्के जन्म अलभत। प्रान्तानाम् एकीकरणे केन्द्रीयां भूमिकां निर्वहन् पटेलमहोदय: अद्यापि सर्वेषां भारतवासिनां श्रद्धाभाजनम्। पटेलमहोदयं प्रति कृतज्ञतां प्रकटयितुं गुजरातप्रान्तस्य तत्कालीन: मुख्यमन्त्री नरेन्द्रमोदिमहोदय: 2013 तमे वर्षे अक्तूबरमासस्य एकत्रिंशद्-दिनाङ्के तस्य मूर्ते: शिलान्यासं कृतवान्। अस्या: विशालकायाया: मूर्ते: निर्माणे पञ्चवर्षाणां काल: उपयुक्त:। तस्यैव जन्मदिवसे अक्तूबरमासस्य एकत्रिंशद् दिनाङ्के एव भारतस्य प्रधानमन्त्रिणा नरेन्द्रमोदिमहोदयेन मूर्तिरियं राष्ट्राय समर्पिता। इयं प्रतिमा एकताया: मूर्ति: (*स्टैच्यू ऑफ़ लिबर्टी*) इति नाम्ना ख्याता अस्ति। इदं स्मारकं सरदार- सरोवरबन्धत: प्रायश: त्रिकिलोमीटरमिते दूरे साधूबेरनामके उपद्वीपे स्थितमस्ति। अस्या: प्रतिमाया: उच्चता द्वयशीत्यधिकशतमीटरमिता (182मी. /597 फीट) अस्ति। इयं विश्वस्य उच्चतमा मूर्ति: अस्ति। मूर्ते: उच्चता पटेलमहोदयस्य व्यक्तित्वस्य कृतित्वस्य च उच्चताया: सूचिका वर्तते।

अभ्यास:

(i) एकपदेन उत्तरत —

(क) भारतस्य प्रथम: उपप्रधानमन्त्री गृहमन्त्री च क: आसीत्? ....

(ख) पटेलमहोदय: कस्मिन् केन्द्रीयां भूमिकां निर्व्यूढवान्? ....

Reprint 2026-27

(ग) नरेन्द्रमोदिमहोदयेन मूर्तिः कस्मै समर्पिता? ....

(घ) पटेलमहोदयस्य प्रतिमा केन नाम्ना ख्याता? ....

(ii) पूर्णवाक्येन उत्तरत —

(क) कः सर्वेषां भारतीयानां श्रद्धाभाजनम्?

....

(ख) मूर्तेः उच्चता किं सूचयति?

....

(iii) यथानिर्देशं प्रश्नान् उत्तरत —

(क) 'केन्द्रीयां भूमिकाम्' इत्यनयोः पदयोः किं विशेष्यपदम्?

....

(ख) 'तस्यैव जन्मदिवसे.................... समर्पिता'? इत्यस्मिन् वाक्ये तस्य इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्?

....

(ग) 'समीपे' इत्यस्य विलोमपदं गद्यांशात् चित्वा लिखत।

....

(घ) 'महान् स्वतन्त्रतासेनानीः जन्म अलभत' इत्यस्मिन् वाक्ये किं क्रियापदम्?

....

(iv) अनुच्छेदस्यास्य कृते समुचितं शीर्षकं लिखत।

....

3. जयदेवः वेदशास्त्रज्ञः सदाचारी वयोवृद्धः च आसीत्। तस्य पुत्रः धनेशः अस्ति। धनेशस्य सर्वाणि कार्याणि परिश्रमेण एव सिध्यन्ति। सफलता परिश्रमिणः पुरुषस्य चरणौ चुम्बति। विद्यार्थी परिश्रमेण ज्ञानं लभते, धनार्थी चापि परिश्रमेण एव धनं प्राप्नोति। शक्तेः प्राप्तये अपि परिश्रमः आवश्यकः। 'उद्योगिनं पुरुष सिंहमुपैति लक्ष्मीः' इति उक्तिः स्पष्टं व्यनक्ति यत् धनस्य देवी लक्ष्मीः उद्योगिनं पुरुषं प्रति गच्छति। अत एव साफल्यं लब्धुं परिश्रमः अवश्यं करणीयः। अत्यधिकः मेधावी अपि यदि सततं पठनाभ्यासं न करोति तदा असफलः भवति, परं सामान्यमेधासम्पन्नः अपि अध्ययनशीलः छात्रः सफलतायाः उच्चशिखरं प्राप्नोति — 'उद्यमेनैव हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः' इति प्राचीनोक्तिः सदैव स्मारयति- कर्मसहचरी इच्छा एव साकाररूपताम्-एति। श्रीमद्भगवद्गीता अपि कर्मणः महत्त्वं स्मारयति। अत एव छात्राः सर्वदा परिश्रमस्य अवलम्बनं कुर्वन्तु, भाग्यस्य शरणं मा गच्छन्तु।

© NCERT not to be republished

अभ्यास:

(i) एकपदेन उत्तरत —

(क) साफल्यं लब्धुं किं करणीयम्? ....

(ख) सर्वाणि कार्याणि केन सिध्यन्ति? ....

(ग) क: असफल: भवति? ....

(घ) अध्ययनशील: छात्र: किं प्राप्नोति? ....

(ii) पूर्णवाक्येन उत्तरत —

(क) 'उद्यमेनैव ....मनोरथै:' इति उक्ति: किं स्मारयति?

....

(ख) धनस्य देवी कं प्रति गच्छति?

....

(iii) यथानिर्देशं प्रश्नान् उत्तरत—

(क) 'परिश्रमस्य अवलम्बनं कुर्वन्तु' इति वाक्ये किं क्रियापदम्?

....

(ख) 'कुशाग्रबुद्धि:' इत्यस्य समानार्थकपदं गद्यांशात् चित्वा लिखत।

....

(ग) 'कर्मसहचरी इच्छा' इत्यनयो: पदयो: किं विशेषणपदम्।

....

(घ) विद्यार्थी परिश्रमेण ज्ञानं लभते इत्यस्मिन् वाक्ये किं कर्तृपदम्?

....

(iv) अस्य गद्यांशस्य कृते समुचितं शीर्षकं लिखत।

....

4. जीवनस्य मूल्यम् अर्थात् ते मानवीयगुणा: ये मानवजीवनम् उत्कर्षं प्रापयन्ति। तेषु प्रमुखा: दया-सत्य-अहिंसा-अस्तेय-अक्रोधादय: सन्ति। मानवजीवनस्य उत्थानाय एतेषां महती आवश्यकता भवति। मनुष्य: वास्तव: मनुष्य: तदैव भवति यदा स: एतै: गुणै: सुशोभित: भवति। सर्वाङ्गीणविकासाय पुस्तकीयज्ञानेन समं नैतिकमूल्यान्यपि छात्रै: ग्रहीतव्यानि। बाल्यावस्थायां मूल्यानां शिक्षा प्रदीयते चेत् व्यक्तित्वस्य सर्वाङ्गीण: विकास: भवति। मानव: स्वकीयं पुरुषार्थं करोति जीवनलक्ष्यं च प्राप्नोति। भारतीयसंस्कृतौ आदिकालत: एव जीवनमूल्यानां प्राधान्यमस्ति। प्राचीनकालादेव भारतीयसंस्कृते: मूल्यपरकगुणानां

© NCERT not to be republished

स्तुति: भवति। एतै: गुणैरेव भारतं विश्वगुरुपदं प्राप्नोत्। सम्प्रत्यपि पुन: तत्पदं प्राप्तुं छात्रेषु बाल्यादेव एते संस्कारा: स्थापनीया:। विद्यालयेषु अध्ययनेन सह जीवनमूल्यशिक्षाया: आवश्यकता वर्तते। प्रार्थनासभायामपि एषा शिक्षा स्वीकर्तुं शक्यते।

अभ्यास:

(i) एकपदेन उत्तरत—

(क) मानव: स्वकीयं पुरुषार्थं कृत्वा किं प्राप्नोति ? ....

(ख) कस्य उत्थानाय दयादिगुणानां महती आवश्यकता ? ....

(ग) सर्वाङ्गीणविकासाय केन समं नैतिकमूल्यान्यपि ग्रहीतव्यानि? ....

(घ) केषु बाल्यादेव एते संस्कारा: स्थापनीया:? ....

(ii) पूर्णवाक्येन उत्तरत—

(क) मनुष्य: वास्तव: मनुष्य: कै: गुणै: भवति?

....

(ख) प्राचीनकालादेव भारतं विश्वगुरुपदं कथं प्राप्नोत्?

....

(iii) यथानिर्देशम् उत्तरत—

(क) 'सर्वाङ्गीण: विकास:' अत्र विशेषणपदं किम्?

....

(ख) 'भारतं विश्वगुरुपदं प्राप्नोत्' अत्र प्राप्नोत् इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

....

(ग) गद्यांशे 'सज्जित:' इति पदस्य कृते पर्यायपदं किं प्रयुक्तम्?

....

(घ) 'मानवजीवनस्य उत्थानाय एतेषां महती आवश्यकता भवति' अत्र 'एतेषां' सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्?

....

(iv) अस्य गद्यांशस्य उचितं शीर्षकं लिखत।

....

5. एकस्मिन् विद्यालये नवमकक्षाया: छात्रेषु अकिञ्चन: इति नामा एक: छात्र: आसीत्। कक्षाया: सर्वे छात्रा: सम्पन्नपरिवारेभ्य: आसन्, परन्तु अकिञ्चनस्य पिता एकस्मिन्

© NCERT not to be republished

कार्यालये चतुर्थश्रेण्या: कर्मकर: आसीत्। इतरान् सम्पन्नान् छात्रान् दृष्ट्वा प्राय: अकिञ्चनस्य मनसि हीनभावना प्राविशत्। स: अचिन्तयत् एतेषां सहपाठिनां जीवनं धन्यम् अस्ति। धिक् मम अभावपूर्णं जीवनम्। मम सहपाठिनां जीवनं पर्वत इव उच्चम् मम च जीवनं धूलिवत् निम्नम्। यदा स: एवं चिन्तयति स्म तदैव वैभव: तम् अवदत् भो: मित्र! अहं त्वत्त: गणितं पठितुम् इच्छामि। किं त्वम् अद्य सायङ्काले मम गृहम् आगन्तुं शक्नोषि। अकिञ्चन: वैभवस्य आमन्त्रणं स्वीकृत्य सायङ्काले यदा तस्य गृहम् अगच्छत् तदा स: अपश्यत् यत् वैभवस्य गृहे मातापितरौ अनुपस्थितौ आस्ताम्। वैभव: तस्मै असूचयत् यत् रात्रौ विलम्बेन एव तौ गृहम् आगच्छत:। वैभवस्य विषादपूर्णं जीवनं दृष्ट्वा अकिञ्चन: अबोधयत् यत् तस्य गृहे मातापित्रो: अधिकसान्निध्येन तस्य एव जीवनं वरं न तु वैभवस्य। सत्यमेवास्ति — दूरत: पर्वता: रम्या:। इति

अभ्यास:

(i) एकपदेन उत्तरत —

(क) अकिञ्चनस्य कक्षाया: अन्ये छात्रा: कीदृश-परिवारेभ्य: आसन्? ....

(ख) अकिञ्चनस्य मनसि किम् प्राविशत्? ....

(ii) पूर्णवाक्येन उत्तरत —

(क) अकिञ्चनस्य पिता क: आसीत्?

....

(ख) अकिञ्चन: हीनभावनया किम् अचिन्तयत्?

....

(iii) यथानिर्देशम् उत्तरत —

(क) 'सम्पन्नान्' इति पदस्य विशेष्यपदं किम् अस्ति ?

....

(ख) 'आस्ताम्' इति पदस्य कर्तृपदं किम् अस्ति?

....

(ग) 'निकटत:' इति पदस्य किं विलोमपदं गद्यांशे प्रयुक्तम्?

....

(घ) 'वैभव: तम् अवदत्' इति वाक्यांशे 'तम्' इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्?

....

(iv) गद्यांशं पठित्वा यथोचितं शीर्षकं लिखत।

....

Reprint 2026-27

© NCERT not to be republished

6. विधात्रा निर्मिता इयं सृष्टिः अतीव सौन्दर्यमयी। प्रकृतेः शोभा वस्तुतः अतीव आह्लादकारी, परं निरन्तरं विकासशीलैः मानवैः विकासेन सह प्रदूषणमपि वर्धितं येनास्माकमेव स्वास्थ्यहानिः भवति। वायुप्रदूषणम्, ध्वनिप्रदूषणम्, जलप्रदूषणम् एतत् त्रिविधं प्रदूषणमेव मुख्यतया सर्वं वातावरणम् आकुलीकरोति। वायुप्रदूषणेन श्वासग्रहणे काठिन्यं वर्धते। एतत् सर्वेषां स्वास्थ्याय हानिकरं सिध्यति। ध्वनिप्रदूषणं मार्गेषु वाहनानां 'पों पों' इति शृङ्गवादनेन, ध्वनिविस्तारकयन्त्रैश्चापि भवति। अनेन श्रवणशक्तेः हानिर्भवति। प्रदूषितजलोपयोगः तु सर्वेषां व्याधीनां मूलभूतमेव।

तस्मादस्माकं सर्वेषामेव कर्तव्यमिदं यदत्र तत्र सर्वत्र अवकररहितस्य वातावरणस्य निर्माणं वयं कुर्याम, येन वायुप्रदूषणम् अस्माकं स्वास्थ्यं नाशयितुं क्षमं न भवेत्। तथैव ध्वनिप्रदूषणं जलप्रदूषणञ्चापि रोद्धुं वयं सर्वे मिलित्वैव प्रयासं कृत्वा—सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः इति भावनां बलं प्रापयेम।

अभ्यासः

(i) एकपदेन उत्तरत—

(क) मुख्यतया प्रदूषणं कतिविधं भवति? ....

(ख) ध्वनिप्रदूषणेन कस्याः हानिः भवति? ....

(ग) केन निर्मिता इयं सृष्टिः अतीव सौन्दर्यमयी? ....

(घ) सर्वैः मिलित्वा प्रदूषणावरोधाय किम् विधेयम्? ....

(ii) पूर्णवाक्येन उत्तरत—

(क) अद्यत्वे अस्माकं स्वास्थ्यहानिः कथं भवति?

....

(ख) वयं मिलित्वा कां भावनां बलं प्रापयेम?

....

(iii) यथानिर्देशमुत्तरत—

(क) सततम्/अनवरतम् इत्यर्थे किं पदम् अनुच्छेदे प्रयुक्तम?

....

(ख) 'क्षीयते' इति पदस्य विपरीतार्थकं पदम् अनुच्छेदात् चित्वा लिखत।

....

Reprint 2026-27

© NCERT not to be republished

(ग) 'सौन्दर्यमयी सृष्टि:' अत्र विशेष्यपदं किम्?

....

(घ) 'विकासेन सह प्रदूषणमपि वर्धितम् येन स्वास्थ्यहानि: भवति' अत्र 'भवति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

....

(iv) अस्य अनुच्छेदस्य कृते समुचितं शीर्षकं लिखत।

....

7. अद्यत्वे यत्र तत्र सर्वत्र वयं पश्याम: यत् उष्णताया: प्रभाव: दिनानुदिनं वर्धते। जनसङ्ख्यावृद्धे: कारणात् भवनानां निर्माणस्य आवश्यकता वृद्धिमाप्नोति। एतस्मात् कारणात् वृक्षा: कर्त्यन्ते, वनानि क्षेत्राणि चाऽपि विनाश्यन्ते, अनेन पर्यावरणे असन्तुलनात् वैश्विकी उष्णता वर्धते। जीवाश्मेन्धनस्य ज्वालनेन विषाक्तवायूनाम् उत्सर्जने वृद्धिर्जायते यत: सौरविकिरणं भूमे: वातावरणे निबद्धम् इव तिष्ठति, तापमानं च निरन्तरं वर्धमानम् एवास्ति। एतादृश्या: स्थिते: निराकरणाय अनियन्त्रितम् औद्योगिकीकरणं निवारणीयम्। एतदेव वस्तुत: सम्पूर्णविश्वस्य कृते समस्याम् उत्पादयति। अत: सर्वै: मिलित्वैव स्थिते: संशोधनाय प्रयास: करणीय:। एतदर्थम् नेत्रयो: ऊर्जार्थम् उपायान्वेषणं करणीयं, सामान्यविद्युदपेक्षया पवनोर्जां, सौरोर्जां प्रति च ध्यानं दातव्यम्। वृक्षकर्तनमवरुध्य अधिकाधिकं वृक्षारोपणं कृत्वा वनसंरक्षणं प्रत्यपि ध्यानं दातव्यम्।

अभ्यास:

(i) एकपदेन उत्तरत—

(क) कस्य ज्वालनेन विषाक्तवायूनाम् उत्सर्जने वृद्धिर्जायते? ....

(ख) कीदृशम् औद्योगीकरणं निवारणीयम्? ....

(ग) कस्मिन् असन्तुलनात् वैश्विकी उष्णता वर्धते? ....

(घ) वृक्षारोपणं कृत्वा किं प्रत्यपि ध्यानं दातव्यम्? ....

(ii) पूर्णवाक्येन उत्तरत—

(क) वैश्विकी उष्णता कथं वर्धते?

....

(ख) वैश्विकोष्णताया: स्थिते: संशोधनाय ऊर्जां प्रति कथं ध्यानं दातव्यम्?

....

Reprint 2026-27

(iii) यथानिर्देशम् उत्तरत—

(क) 'दूरीकरणाय' अस्य कृते किं पदम् अनुच्छेदे प्रयुक्तम्?

....

(ख) 'वृक्षकर्तनम्' इति पदस्य विपरीतार्थकपदम् अनुच्छेदात् चित्वा लिखत।

....

(ग) 'उष्णतायाः प्रभावः दिनानुदिनं वर्धते' अस्मिन् वाक्ये 'वर्धते' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

....

(घ) 'अनियन्त्रितम् औद्योगिकीकरणम्' अत्र विशेषणपदं किम्?

....

(iv) अस्य अनुच्छेदस्य कृते समुचितं शीर्षकं लिखत।

....

8. मानवः विकासशीलः। वयं पश्यामः यत् अस्माकं देशस्य जनसङ्ख्या सुरसामुखमिव सततं प्रवर्धमाना अस्ति। अस्मात् कारणात् प्रचुरनिवास-स्थानानाम् आवश्यकता अनुभूयते। एतत्कृते सततविकासे रतः मानवः नवीनाविष्कारपरम्परायां लघुस्थाने बहुभूमिकभवनानां निर्माणं कृतवान्। एतादृशेषु भवनेषु विविधानि तलानि भवन्ति येषु अधिकाधिकपरिवारेभ्यः निवासव्यवस्था कर्तुं शक्यते। अत्र उन्नयनयन्त्रेण (लिफ़्ट इति अनेन) उपरिगमनम् अधः आगमनं च अतीव सुकरं भवति। अत एव जनाः एतादृशानि भवनानि प्रति आकृष्टाः भवन्ति। अद्यत्वे नगरेषु महानगरेषु च बहुभूमिकभवनानां प्रचलनमेव वर्तते। एतेषां भवनानां परिसरे एव देवालयः, तरणतालः, समाजसदनं, 'जिम' इति व्यायामस्थानम्, उद्यानम् इत्यादीनि उपयोगीनि सुविधाप्रदायकसाधनानि अपि भवन्ति। अतिशोभनमेतत् सर्वं परं विकासं प्रति अन्धधावनशीलः मानवः प्रकृतेः उपेक्षां करोति इति अनुचितं प्रतीयते। अस्माभिः प्रकृतिमातुः संरक्षणपूर्वकं विकासस्य दिशि प्रयतितव्यम्।

अभ्यासः

(i) एकपदेन उत्तरत—

(क) जनसङ्ख्या कथं वर्धते? ....

(ख) बहुभूमिक-भवनेषु उपरिगमनम् अधः आगमनं केन सुकरं भवति? ....

© NCERT not to be republished
Reprint 2026-27

(ग) विकासं प्रति अन्धधावनशील: मानव: कस्या: उपेक्षां करोति? ....

(घ) नगरेषु महानगरेषु च केषां प्रचलनं वर्तते? ....

(ii) पूर्णवाक्येन उत्तरत —

(क) प्रचुरनिवासस्थानस्य कृते मानव: किं कृतवान्?

....

(ख) बहुभूमिकभवनानां परिसरे कानि सुविधासाधनानि भवन्ति?

....

(iii) यथानिर्देशम् उत्तरत —

(क) 'मानव: बहुभूमिकभवनानां निर्माणं कृतवान्' — अत्र किं क्रियापदम्?

....

(ख) 'एतादृशानि भवनानि' — अनयो: पदयो: किं विशेष्यपदम्?

....

(ग) 'अद्यत्वे बहुभूमिकभवनानां प्रचलनं वर्तते' — अत्र किम् अव्ययपदम्?

....

(घ) 'उचितम्' — इति पदस्य किं विपरीतार्थकं पदम् अनुच्छेदे प्रयुक्तम्?

....

(iv) अस्य अनुच्छेदस्य कृते समुचितं शीर्षकं लिखत।

....

....

© NCERT not to be republished